

УДК 349.4

DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i85.1831>*Г. С. Корнієнко*

ОЗНАКИ АГРОБІЗНЕСУ ЯК АГРАРНО-ПРАВОВОЇ КАТЕГОРІЇ

Агробізнес є не досить дослідженим правовим поняттям, хоча на рівні економічної теорії вже закладено базис для створення надбудови – категоріального апарату науки аграрного права для більш глибокого вивчення цього складного явища. Виявлення правових ознак агробізнесу є одним із напрямів формування його юридичної концепції. Фактично агробізнес розвивається як вид підприємницької діяльності з власними суб'єктами, які вступають у відносини з метою отримання прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції. Незважаючи на це, юридичний аспект агробізнесу лише частково виявлений, а правники замало уваги приділяють феномену агробізнесу.

До проблеми встановлення характеристик агробізнесу зверталися І.А. Абрамович, Г.О. Андрусенко, О.М. Журкану, Г.І. Мостовий, В.Ф. Семенов, В.М. Сломанін. Незважаючи на досягнення цих дослідників, їхні висновки розроблені на засадах економічної теорії, без урахування юридичних особливостей агробізнесу. Тому для подолання наявних прогалин в юридичній концепції агробізнесу важливо встановити його ознаки, які мають аграрно-правову характеристику.

Мета статті полягає у визначенні агробізнесу як аграрно-правової категорії. Для досягнення цієї мети необхідно з'ясувати економічні ознаки агробізнесу, виявити та охарактеризувати ознаки агробізнесу в межах доктрини аграрного права України, обґрунтувати необхідність подальшого юридичного дослідження агробізнесу.

У сфері економічних наук доречно констатувати активізацію наукових досліджень щодо поняття та ознак агробізнесу. Н.О. Долгошея цілком слушно агробізнес визначає через такі його ознаки: 1) агробізнес поєднує діяльність постачання, виробництва, збуту і розподілу продукції; 2) він має зв'язок з іншими галузями економіки; 3) є системою, сукупністю пов'язаних елементів тощо; 4) ототожнюється з АПК; 5) в агробізнесі виявляється суспільний поділ праці; 6) він характеризується виявом ділових (бізнесових) зв'язків; 7) йому властива безперервність процесу відтворення; 8) його спрямованість на максимізацію прибутку або мінімізацію витрат (1, с. 78).

Більше конкретизує ознаки агробізнесу К.В. Костіна, яка вказує, що: 1) агробізнес є формою підприємництва в аграрній сфері; 2) для нього властива вільна, економічна діяльність, економічні відносини між людьми в аграрному секторі; 3) він може розглядатися як група підприємств, пов'язаних із сільським господарством, від постачання ресурсів до розподілу продукції; 4) йому характерна діяльність, пов'язана з використанням землі з метою отримання прибутку (2, с. 95).

Наведені бачення ознак агробізнесу можуть сприйматися правниками лише частково, оскільки вони сформовані з урахуванням проблематики, методології, структурного підходу економічної науки. Водночас із запропонованих ознак до-

цільно виокремити тільки ті, що мають юридичне навантаження та можуть бути предметом правового дослідження: 1) це різновид бізнесу / підприємницької діяльності; 2) для агробізнесу властивий відносно самостійний предмет правового регулювання; 3) агробізнес здійснюється спеціальними суб'єктами; 4) між суб'єктами агробізнесу виникають стійкі правовідносини, які зумовлені дією ланцюга агробізнесу; 5) мета агробізнесу полягає в отриманні прибутку; 6) існує специфічне організаційне та матеріально-технічне забезпечення агробізнесу.

Узагальнюючи запропоновані ознаки агробізнесу в доктринальних економічних джерелах, слід зауважити, що вони встановлені на основі різних підходів до агробізнесу, а саме: 1) підприємницько-орієнтовного, за якого агробізнес розглядається як певний вид підприємницької діяльності; 2) виробничо-сільськогосподарського, коли агробізнес визначається через склад відносин, які виникають на всіх виробничих етапах (від виробництва до реалізації сільськогосподарської продукції); 3) управлінський – ознаки виявляються через співвідношення АПК та агробізнесу, що зумовлено зв'язками між різними галузями економіки; 4) ціннісний підхід полягає у виділенні ознак шляхом аналізу цінностей агробізнесу як для самореалізації суб'єкта, так і для соціальної інфраструктури села. Безумовно, цим підходи щодо визначення ознак агробізнесу не обмежуються.

Проте вивчення тільки одного аспекту будь-якого явища не створює цілісного уявлення про нього, хоча при цьому є й позитивний момент – поняття та ознаки агробізнесу висвітлюються з відповідною кореляцією. Виходячи з цього, для осмислення сутності такого багатовимірного явища як агробізнес найбільш правильним може бути змішаний, або варіативно-інтегративний підхід, при якому враховуються політичний, економічний, соціальний аспекти агробізнесу. Комбінування виявів агробізнесу у різних площинах дозволяє більш досконало розробляти правове регулювання, яке охоплює ширше коло правовідносин, з урахуванням складних моментів. Тому виявлення та характеристика ознак агробізнесу буде проведена із застосуванням змішаного підходу.

Як було визначено, агробізнес розглядається як різновид бізнесу / підприємницької діяльності. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» від 10 вересня 2003 року № 1440 «бізнес є певною господарською діяльністю, яка провадиться або планується для провадження з використанням активів цілісного майнового комплексу» [3].

З наукової точки зору категорія «бізнес» є більш широкою, ніж підприємництво (4, с. 41), і означає господарську діяльність, яка реалізується в межах бізнес-процесу, що є сукупністю взаємопов'язаних або взаємодіючих видів діяльності, спрямованих на створення певного продукту або послуги [5]. Зауважу, що семантика поняття «бізнес» конкретизується залежно від сфери його реалізації. У сфері аграрних відносин його ознаками є такі: 1) це господарська діяльність; 2) утворює цілісний ланцюг: інновацій, виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції; 3) спрямовується на виробництво, реалізацію сільськогосподарської продукції та виконання послуг у сфері сільськогосподарського виробництва; 4) передбачає використання певних майнових активів.

Розуміння агробізнесу з точки зору аграрного права відбувається крізь проекцію його предмета. Вважаю, що предметом агробізнесу є сільськогосподарська діяльність. Такий висновок випливає з тлумачення терміну «сільськогосподарська діяльність», який закріплено в Наказі Міністерства фінансів України від 18 листопада 2005 року № 790 «Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: це процес управління біологічними перетвореннями з метою отримання сільськогосподарської продукції та/або додаткових біологічних активів [6]. Сміслові ядро цього визначення становить словосполучення «процес управління», що за своїм значенням притаманне агробізнесу як ключова ознака. З огляду на це сільськогосподарська діяльність передбачає формування системи управління всього виробничого ланцюга з моменту отримання сільськогосподарської продукції й до її реалізації. Цей вид діяльності є різномірним за своїм характером, що зумовлює спеціалізацію суб'єкта-виконавця окремої ланки, тобто сільськогосподарського товаровиробника.

Поняття «сільськогосподарського товаровиробника» закріплено в різних нормативних актах, зокрема в Законах України «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років» [7], «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [8], у Податковому кодексі [9] та підзаконних актах. Аналізуючи ці нормативні акти, можна дійти висновку, що сільськогосподарський товаровиробник – це фізична або юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка здійснює діяльність у сфері виробництва сільськогосподарської продукції та/або займається розведенням, вирощуванням та виловом водних біоресурсів, переробкою власноруч виробленої сільськогосподарської продукції та її реалізацією за наявності сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень тощо) та/або поголів'я сільськогосподарських тварин у власності, користуванні, в тому числі й на умовах оренди. Сільськогосподарський товаровиробник – це основний суб'єкт правовідносин у сфері агробізнесу, однак є підстави вказувати на існування допоміжних суб'єктів: оператора ринку харчових продуктів, учасників оптового ринку сільськогосподарської продукції тощо. Кінцевим суб'єктом правовідносин у сфері агробізнесу завжди є споживач.

Злагожене функціонування різних суб'єктів у структурі агробізнесу забезпечується завдяки існуванню системи складних правових зв'язків. Між цими суб'єктами можуть виникати як внутрішні, так і зовнішні правовідносини. Стійкість цих правовідносин зумовлена тим, що між учасниками виникає спільна мета щодо виробництва, реалізації сільськогосподарської продукції і отримання прибутку. Наприклад, першим рівнем складних правовідносин агробізнесу буде виступати селекційне винахідництво, яке надає можливість отримати нові винаходи у сфері АПК; другим – виробництво, переробка; третім – логістика; четвертий рівень передбачає доведення продукції до кінцевого споживача, а між названими правовідносинами можна простежити стійкі однорідні зв'язки.

Всі суб'єкти агробізнесу рівноцінні, взаємопов'язані й підпорядковані одній загальній меті – отриманню і максимізації прибутку [10, с. 71]. Мета агробізнесу полягає в отриманні прибутку внаслідок виробництва, переробки, продажу сіль-

ськогосподарської продукції. На це звертає увагу І.А. Абрамович та підкреслює, що мета аграрного підприємництва – одержання доходу від організаційної структури господарювання й економії за рахунок масштабу сільськогосподарського виробництва, який ця структура забезпечує [11].

Іноді виокремлюють у понятті агробізнесу його кінцеву мету як задоволення потреб населення в сільськогосподарській продукції при мінімальних витратах праці і засобів виробництва [12]. Такі різні підходи до визначення мети агробізнесу є допустимими. Вони враховують різні аспекти агробізнесу. Крім того, агробізнес, будучи елементом системи продовольчої безпеки держави, передбачає спільну цілеспрямовану і скоординовану діяльність законодавчих і виконавчих структур усіх рівнів, наукових і фінансових установ, промисловців і підприємців [13, с. 54].

В умовах гібридної війни, в якій нині опинилася Україна, значення цього важливого чинника загальної безпеки суттєво зростає, тому агробізнес в межах його соціального складника повинен спрямовуватися на забезпечення продовольчої бази. Важливо підкреслити і те, що агробізнес виникає та розвивається з урахуванням положення Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (далі – Закону). У Преамбулі Закону визначено, що «пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу об'єктивно впливає з винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства» [14].

Виходячи з цього положення, можна стверджувати, що агробізнес повинен бути спрямований і на підтримку розвитку села. Це вказує на існування соціальних цінностей у структурі мети агробізнесу. Крім того, доречно додати таку мету агробізнесу, як підтримка нормального екологічного стану при здійсненні сільськогосподарської діяльності. Це прямо передбачено ст. 52 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [15]. Отже, мета агробізнесу полягає в отриманні прибутку, задоволенні потреб споживачів у сільськогосподарській продукції, забезпеченні продовольчої безпеки держави, розвитку села та сільської місцевості, підтримці екологічної безпеки.

Отримання прибутку та мінімізація затрат можливі лише за оптимальної побудови менеджменту, що є стрижнем організаційного забезпечення агробізнесу. Саме управління внутрішніми та зовнішніми правовідносинами визначає ефективну стратегію розвитку сільськогосподарського товаровиробника. Наявність системи менеджменту є однією з відмінних рис агробізнесу від інших видів сільськогосподарської діяльності.

Аграрний менеджмент реалізується як в діяльності акціонерного товариства, так і на рівні сімейного фермерського господарства, оскільки сільськогосподарський виробник повинен враховувати і особливості (наприклад, вирощування сільськогосподарської продукції), і ефективність управління персоналом, матеріальними активами, побудову взаємовідносин із контрагентами та споживачами тощо. Отже, відмінність правовідносин у сфері агробізнесу від інших правовідносин із виробництва сільськогосподарської продукції полягає в тому, що він є таким підприємством в аграрній сфері, яке характеризується співпрацею, врахуванням економічних інтересів всіх учасників продуктового ланцюга (16, с. 132). Крім осо-

бливостей організаційного забезпечення, відмінність агробізнесу від інших видів підприємницької діяльності полягає у специфіці матеріально-технічного забезпечення, яка насамперед полягає в наявності таких активів, як земля, сільськогосподарське обладнання.

Специфіка агробізнесу має вияв в особливостях правового регулювання відносин у цій сфері. Правове регулювання агробізнесу є комплексом, який утворюється із правових норм приватного та публічного права. Подібне поєднання властиве і для аграрного законодавства. При цьому норми аграрного права знаходять відображення в інших галузях права. Так, значну частину аграрного законодавства складають адміністративно-правові норми та норми іншого законодавства, які належать до фінансового і податкового законодавства, але входять до складу комплексних актів, що стосуються регулювання відносин у сільськогосподарській сфері (17, с. 13).

Аграрно-правові норми, спираючись на загальні засади цивільно-правового, господарсько-правового регулювання тощо, відбивають аграрну специфіку сільськогосподарських товаровиробників: особливості сільськогосподарської діяльності; виробництво, зберігання та реалізацію сільськогосподарської продукції; формування внесків до статутних фондів сільськогосподарських підприємств, наявність земельних ділянок, специфічних засобів виробництва (18, с. 160). Агробізнесу властива первинність у нормах саме галузей приватного права, зокрема аграрного, цивільного, корпоративного, господарського. Норми публічного права носять вторинний характер. Крім того, до системи регулювання можна віднести існуючі стандарти та правила щодо якості сільськогосподарської продукції, процесу його виробництва, ведення обліку матеріальних активів.

У результаті проведеного дослідження виявлено наукову проблематику щодо виявлення аграрно-правових ознак агробізнесу, зокрема для юридичних досліджень цього спрямування властиві фрагментарність і не систематизованість знань про агробізнес загалом. При цьому є підстави наголошувати, що агробізнес як аграрно-правова категорія має потужний правовий потенціал для наукового пізнання.

Виявлено, що на сучасному етапі розвитку агробізнесу властиві такі ознаки: 1) агробізнес здійснюється спеціальним суб'єктом, який займається та спеціалізується на реалізації сільськогосподарської діяльності; 2) здійснення роботи агробізнесу передбачає наявність спеціальних активів (земля, обладнання, водні ресурси тощо); 3) його сутність становить господарська (підприємницька) діяльність; 4) він є складною системою правових зв'язків у вигляді правовідносин із селекційного винахідництва, виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції та підтримки розвитку села; 5) спрямовується на виробництво, реалізацію сільськогосподарської продукції та виконання послуг у сфері сільськогосподарського виробництва; 6) між суб'єктами агробізнесу виникають внутрішні та зовнішні правовідносини; 7) мета агробізнесу полягає в отриманні прибутку, задоволенні потреб споживачів у сільськогосподарській продукції з урахуванням розвитку села та сільської місцевості, підтримки екологічної безпеки; 8) агробізнес обов'язково передбачає наявність організаційного (аграрний менеджмент) і матеріально-технічного забезпечення (сільськогосподарська техніка, пально-мастильні матеріали, насіння, добрива тощо); 9) відносини агробізнесу регулюються нормами аграрного права.

Наведені ознаки мають бути враховані при розробці нормативних актів у сфері правового регулювання агробізнесу та АПК. Запропоновані ознаки також дозволяють проводити розмежування між визначенням агробізнесу в економічних та юридичних науках.

Література

1. Долгошея Н.О. Теоретичні основи трактування агробізнесу в економічній науці. *Економіка та держава*. 2011. № 1. С. 76–78.
2. Костіна К.В. Логістика в системі агробізнесу України. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/28134/93-98.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
3. Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав»: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 № 1440. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-%D0%BF?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81#w11>.
4. Підприємницька діяльність та агробізнес: підручник / за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. Київ: Вища освіта, 2006. 543 с.
5. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах: Постанова Національного банку України від 11.06.2018 № 64. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18?find=1&text=%D0%B1%D1%96%D0%B7%D0%BD%D0%B5%D1%81-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81#w21>.
6. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 № 790. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=lsQJJKy9vc>.
7. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років: Закон України від 18.01.2001 № 2238-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2238-14>.
8. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.
9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%D1%81%D1%96%D0%BB%D1%8C#w11>.
10. Долгошея Н.О. Організаційно-економічний механізм формування і функціонування агробізнесу. *Агроевіт*. 2010. № 21. С. 67–72.
11. Абрамович І.А. Теоретичні основи та форми вияву аграрного бізнесу. *Ефективна економіка*. 2011. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_12_57.
12. Рысьмятов А.З., Барчо М.Х., Дьяков С.А. К вопросу о методологии и организации птицеводческого бизнеса. *Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета*. 2006. № 4. URL: <http://ej.kubagro.ru/a/viewaut.asp?id=90&page=4&order=dpub>.
13. Щербина С.В. Державна політика забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 2. С. 49–55.
14. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві: Закон України від 17.10.1990 № 400-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12>.
15. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12?find=1&text=%D0%B0%D0%B3%D1%80#w11>.
16. Гриненко С.П. Логістичний напрям розвитку інтегрованих формувань в агробізнесі. *Економіка АПК*. 2002. № 9. С. 132–136.
17. Жушман В.П., Савельєва О.М. Наукові засади систематизації аграрного законодавства. *Теорія і практика правознавства: електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2012. Вип. 1 (2). С. 1–17. URL: http://nauka.nlu.org.ua/download/el_zbirnik/1.2012/Zyshman.pdf.
18. Мельничук О.Ф., Опольська Н.М. Законодавство та право в агропромисловому комплексі України: навч. посіб. Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2011. 334с.

Анотація

Корнієнко Г. С. Ознаки агробізнесу як аграрно-правової категорії. – Стаття.

У статті визначено ознаки агробізнесу як аграрно-правової категорії. Наголошено, що агробізнес в юридичних науках не отримав повного та ґрунтовного дослідження. Внаслідок цього проблема визначення ознак агробізнесу є актуальною і такою, що потребує розв'язання. Окреслено, що сільськогосподарський товаровиробник – це основний суб'єкт у правовідносинах агробізнесу. Крім нього, у правовідносини в сфері агробізнесу вступають і допоміжні суб'єкти, зокрема оператори ринку харчових продуктів, учасники оптового ринку сільськогосподарської продукції тощо. При цьому кінцевим суб'єктом правовідносин агробізнесу завжди є споживач.

Визначено, що першим рівнем складних правовідносин агробізнесу буде виступати селекційне винахідництво, яке дає змогу отримати нові винаходи у сфері АПК; другим – виробництво, переробка; третім – логістика; четвертий рівень передбачає доведення продукції до кінцевого споживача. Між названими правовідносинами можна простежити стійкі, однорідні зв'язки.

Встановлено, що агробізнесу як правовій категорії притаманні такі ознаки: 1) агробізнес здійснюється спеціальним суб'єктом, який спеціалізується на проведінні сільськогосподарської діяльності; 2) здійснення агробізнесу передбачає наявність спеціальних активів (земля, обладнання, водні ресурси тощо); 3) його сутність становить господарська (підприємницька) діяльність; 4) він виступає складною системою правових зв'язків у вигляді правовідносин із селекційного винахідництва, виробництва, переробки, реалізації сільськогосподарської продукції та підтримки розвитку села; 5) спрямовується на виробництво, реалізацію сільськогосподарської продукції та виконання послуг у сфері сільськогосподарського виробництва; 6) між суб'єктами агробізнесу виникають внутрішні та зовнішні правовідносини; 7) мета агробізнесу полягає в отриманні прибутку, задоволенні потреб споживачів у сільськогосподарській продукції з урахуванням розвитку села та сільської місцевості, підтримки екологічної безпеки; 8) агробізнес обов'язково передбачає наявність організаційного (аграрний менеджмент) і матеріально-технічного забезпечення (сільськогосподарська техніка, пально-мастильні матеріали, насіння, добрива тощо); 9) відносини агробізнесу регулюються нормами аграрного права.

Ключові слова: агробізнес, ознаки, правовідносини, суб'єкти, підприємництво, сільськогосподарський товаровиробник.

Summary

Korniyenko G. S. The features of agribusiness as an agrarian-legal category. – Article.

The article identifies the features of agribusiness as an agrarian-legal category. It is emphasized that in legal science agribusiness has not been studied thoroughly. As a result, the issue of identifying the agribusiness characteristics seems relevant and needs to be examined. It is specified that an agricultural producer is the main entity in the legal agribusiness relations. Besides him, there are some peripheral entities that enter legal relations in the field of agribusiness, in particular, food market operators, parts in the wholesale market of agricultural products, etc. However, it is the consumer who always stands for the ultimate entity of the legal agribusiness.

It is determined that the first level of complex legal relations in agribusiness is the selection invention which provides an opportunity to obtain new inventions in the field of agriculture; the second is the production, post-consumer recycling; logistics comes as the third level; the fourth level involves carting the products to the end-consumer. The stable, homogeneous connections can be seen between these legal relationships.

It is established that agribusiness as a legal category employs the following features: 1) agribusiness is carried out by a special entity that specializes in agricultural activities; 2) it involves the availability of special assets (land, equipment, water resources, etc.); 3) the economic (entrepreneurial) activity is the essence of agribusiness; 4) it is a complex system of the relations governed by law in the form of legal relations for the selection invention, production, post-consumer recycling, agricultural products sale and support for rural areas development; 5) agribusiness is aimed at the production, agricultural products sale and the performance of services in the field of agricultural production; 6) internal and external legal relations arise between agribusiness entities; 7) the purpose of agribusiness is to make a profit and to meet consumers' needs in agricultural products taking into account the development of a village and rural areas, maintaining the environmental safety; 8) agribusiness necessarily provides the availability of organizational (agricultural management) and equipment and material procurement (agricultural machinery, fuels and lubricants, seeds, fertilizers, etc.); 9) agribusiness relations are governed by the rules of the agrarian law.

Key words: agribusiness, features, legal relations, entities, entrepreneurship, agricultural manufacturer.